

प्रकरण ८ वे

उपसंहार

- ८०१ प्रस्तावना
- ८०२ नियंत्रित बाजार समितीचे फायदे
- ८०३ बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या कार्य पध्दतीतील दोष
- ८०४ बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार आवारातील विपन्न पध्दती सुधारण्यासाठी कांही शिफारशी

८०१ प्रस्तावना :

इ.सन १९३९ साली मुंबई सरकारने अँग्रीकल्चरल प्रोड्यूस मार्केट अॅक्ट हा कायदा मंजूर केला. हया कायद्यानुसार १ ऑगस्ट, १९४७ रोजी बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार समितीची स्थापना झाली. तेव्हा पासून शेतक-यांच्या शेतमालाला योग्य भाव मिळू लागले. पूर्वीची विक्री व्यवस्था नाहीशी झाली. बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या स्थापनेमुळे जे फायदे झाले, त्याचे विवेचन प्रस्तुत प्रकरणामध्ये केले आहे.

बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या स्थापनेमुळे शेतक-यांचे जे फायदे झाले त्याचा तपशील खालीलप्रमाणे :

- १) कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या स्थापनेमुळे बाजारातील अनिष्ट प्रथा नष्ट होउन मध्यस्थांचे उच्चटन झाले. त्यामुळे शेतक-यांची पिळवणूक बंद झाली.
- २) बार्शी बाजार समितीच्या कार्यकारणीमध्ये १८ सभासद आहेत. त्यामध्ये शेतक-यांचे प्रतिनिधी असल्यामुळे, हया कष्टकरी वर्गाचे जास्तीत जास्त हित काय साधता येईल यादृष्टीने शेतकरी प्रतिनिधी प्रयत्नशील आहेत.
- ३) तेलबियांसह सर्व नियंत्रित शेतमालाचे भाव उघड लिलाव पध्दतीने होतात.
- ४) प्रमाणीकरणाच्या सोईमुळे शेतमालाला त्यांच्या श्रेणीनुसार भाव मिळतो. सध्या सहा शेतमालाच्या प्रतवारीची मान्यता आहे. पण एकाच एकाच तेलबियांपैकी फक्त शेगा या एकाच तेलबियांचे प्रमाणीकरण केले जाते.
- ५) समिती रोजच्यारोज शेतमालाच्या किंमतीची प्रसिध्दी करते. तसेच ते भाव शेतक-यांपर्यंत पोहचविण्याचेही व्यवस्थित प्रयत्न होतात.

६) बाजार आवारात महाराष्ट्र स्टेट वेअर हाउसिंग कार्पोरेशनची तीन गोदामे असल्यामुळे शेतक-यांची शेतमाल साठविण्याची चांगली व्यवस्था झाली आहे.

७) बाजार समितीच्या नियमानुसार हमाली, तोलाई, उडत कमिशन, वगैरे आकारले जातात.

८) बार्शी बाजार समितीच्याप्रारंभी काळात फक्त चार शेतमालाला नियमित करण्याची परवानगी होती. सध्या ३८ शेतमालाचे नियमन होते. १९८३ पासून सुर्यफुल नियमित झाल्यापासून त्याची आवक मोठ्या प्रमाणात वाढली आहे.

९) १९६१-६२ ते १९८६-८७ या काळात तेलबियांची आवक वाढली आहे. तसेच तेलबियांच्या किंमतीही वाढलेल्या आहेत.

१०) बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार समितीला तोटा कधीही झालाच नाही. समितीच्या उत्पन्नातून खर्च वजा जाता जी शिल्लक राहते त्याची नोंद ताळेबंदातील बचत स्तंभात केली आहे. अशी बचत प्रत्येक वर्षी कायम निधीत नोंद होते. हा निधी सातत्याने प्रत्येक वर्षी वाढत गेल्याचे आढळून येते.

८.३ बार्शी कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या कार्यपध्दतीतील दोष :

बाजार समितीच्या कार्यपध्दतीत खालील काही दोष आढळून आले आहेत.

१) नियंत्रित केलेल्या ३८ शेतमालापैकी फक्त ६ शेतमालांचे प्रमाणीकरण करण्याची परवानगी आहे. तेलबियांपैकी फक्त शेंगाची प्रमाणीकरण करण्याची सोय आहे. ते ही सदोष पध्दतीने केली जाते.

२) शेतमालाच्या किंमती उघड लिलाव पध्दतीने ठरतात, पण त्या किंमती खरेदीदार व्यापा-यांच्या स्पर्धेवर अवलंबून असतात. अशा वेळी अयोग्य

किंमत ठरली तर त्यामध्ये बाजार समितीच्या अधिका-याला हस्तक्षेप करण्याचा कोणताही अधिकार नाही.

३) बाजार समितीच्या मालकीचे एकही गोदाम नाही. म्हणजे अगदी प्राथमिक स्वरूपाची गरज सुध्दा बाजार समिती पूर्ण करू शकलेली नाही. शेतक-यांना राहण्यासाठी बाजार आवारात निवास व्यवस्था सुध्दा नाहीत.

४) व्यापारी, दलाल यांच्या संगनमताने शेती हंगामात शेतमालाची पडत्या भावाने खरेदी करून ते बिगर हंगामात अधिक किंमतीला विकण्याची प्रथा अस्तित्वात आहे.

५) व्यापारी खरेदीदार व दलाल यांच्या सौदाशक्तीमुळे बाजार समिती नमते घेते. आणि विशेषतः कर चुकविगीरीची विशेष काळजी बाजार समिती घेत नाही. त्यामुळे सरकार व समितीचे नुकसान होते. खरेदीदार व्यापारी तेलबियांवरील विक्रीकर चुकविण्यासाठी अवैध व्यवहार करतात, त्यांना अडते मदत करतात. हे व्यवहार बाजार समिती प्रेक्षकांच्या भूमिकेतून पाहत असते. परंतु यामुळे बाजार समितीचा शेकडा ७५ पैसे ते ८० पैसे तोटा होतो आणि सरकारचा शेकडा ५ पैसे दराने तोटा होतो.

६) बाजार समितीने शेतक-यांना कोणतेही प्रकारचे बाजार ज्ञान दिलेले नाही.

७) बाजार समितीतील हमाल, तोलाईदार, व्यापारी हे सर्व संघटित आहेत. शेतकरी मात्र असंघटितच आहेत. यामुळे शेतक-यांचेच नुकसान होते.

८) बाजार समिती शेतक-यांना कोणतेही आर्थिक मदत करू शकत नाही. किंवा आर्थिक मदतीसाठी कोणताही आर्थिक कार्यक्रम राबवित नाही.

९) शेतक-यांच्या निवासाची कोणतेही सोय नसल्यामुळे शेतकरी आपला माल घाई गडबडीत विकून त्याला त्याच दिवशी घरी जावे लागते. परिणामी याचा फायदा व्यापारी लोक घेतात.

१०) बाजार आवारात शेतक-यांच्या बेलगाड्या सोडण्यासाठी गाडीक नाही. पिण्याच्या पाण्याची सोयही अपुरी आहे.

११) बाजार आवारात सहकारी संस्थामार्फत कोणतेही खरेदी-विक्रीचे व्यवहार होत नाहीत. शिवाय या प्रकारच्या सहकारी संस्थेला उत्तेजनही दिलेले नाही.

१२) शेतक-याने अडत्याकडून जर कर्ज घेतले असेल तर त्याची परत फेड करण्यासाठी, त्याच धनको अडत्याकडे शेतमाल पाठविला पाहीजे असे बंधन असते. शिवाय त्यांचा व्याजदरही जास्त असतो. या व्यवहारात बाजार समितीचे लक्ष नसते.

८.४ कृषी उत्पन्न बाजार आवारातील विपणन पध्दती सुधारण्यासाठी

कांही सूचना :

बाजार आवारातील विक्री व्यवस्था सुधारण्यासाठी खालील कांही सूचना केलेल्या आहेत. त्यांचा जरूर विचार व्हावा.

१) शेतमालाच्या प्रतवारीची व्याप्ती वाढवावी. शेंगा, करडई, सुर्यफूल, या तेलबियांची शास्त्रीय पध्दतीने श्रेणीकरण होणे आवश्यक आहे. श्रेणीकरणाच्या दृष्टीने बाजार समितीने शेतक-यांचे मेळावे भरवून, त्यासंबंधीची माहिती द्यावी. सोबत बाजार समितीच्या कार्यपध्दतीचीही माहिती दिली जावी.

२) शेतक-यांची घरे अत्यंत अपुरी व गैरसोईची असतात. त्यासाठी बाजार समितीच्या पुढाकाराने प्रत्येक गांवात गोदाम व्यवस्था उपलब्ध व्हावी यासाठी गोदाम महामंडळ, एन.सी.डी.सी., भू-विकास बँक, नाबार्ड या-सारख्या वित्तीय संस्थांची आर्थिक मदत द्यावी. जे शेतकरी आपला शेतमाल अशा सर्वजनिक गोदामात ठेवतील त्यांच्याकडून किरकोळ भाडे द्यावे. यामुळे

धान्य सुरक्षित राहिल आणि योग्य किंमत मिळाल्यास त्याची विक्री करता येईल. यासंबंधी पागे समितीच्या शिफारशी लक्षात घ्याव्यात. वरील पध्दतीची गोदाम व्यवस्था काही विविध कार्यकारी सहकारी सेवा संस्थांच्या कडे आहे. (उदा. शिरढोण, ता. शिरोळ, जि. कोल्हापूर).

३) प्रत्येक नियमित शेतमालाची किमान हमी किंमत ठरविली पाहिजे. उघड लिलाव पध्दतीत शेतमालाचा भाव ठरत असताना शेतक-याला योग्य किंमत मिळत नसेल तर समितीच्या अधिका-यांना भाव ठरवून देण्याचे अधिकार मिळाले पाहिजेत. किमान भावपातळी हमी किंमतीपेक्षा कमी होऊ देऊ नये.

४) बाजार आवारात शेतक-यांच्या निवासाची सोय झाली पाहिजे.

५) बाश्ची बाजार आवारात शेतक-यांच्या बैलगाड्या सोडण्यासाठी, गाडीतून व इतर सोयी उपलब्ध झाल्या पाहिजेत.

६) बाश्ची बाजार आवारात तेलबियांवरील विक्रीकर चुकविण्याची प्रथा बंद करण्यासाठी बाजार समितीने आवाराच्या गेटवर नोंदणी कारकून नेमावा. तशी तरतूद आहे पण प्रत्यक्षात त्याची अंमलबजावणी होत नाही. मालाच्या आवक जावकाची व्यवस्थित नोंद केल्यास कर चुकविण्यावर आळा बसेल.

७) बाजार समितीने शेतक-यांना बाजार कर्जे घावीत. स्वतः मालाची खरेदी करावी किंवा कर्ज व विक्री यांच्याशी संधान बांधून बाजार समितीने कार्य करावे.

८) तेलबियांच्या लागवडीला उत्तेजन द्यावे.

९) खरेदी विक्री व्यवहारामध्ये सहकारी संस्थांना प्राधान्य द्यावे. सहकारी खरेदी विक्री संस्थांचे स-या अर्थाने शेतक-यांना न्याय देऊ शकतात. त्यांची तशी वरून खाली अशी रचनाही आहे. पण ती कार्यशील

नाही. विशेषतः प्राथमिक खरेदी विक्री सहकारी संस्थांची कार्यक्षमता व संख्या दोन्ही वाढल्या पाहिजेत. शासनानेही त्याला प्राधान्य द्यावे.

वरील कांही शिफारशी सध्या अंमलात आहेत, पण त्यांच्या अंमलबजावणीतील कार्यक्षमता शंकास्पद आहे. विशेषतः सहकारी खरेदी-विक्री संस्थांच्या माध्यमातून शेतमालाची खरेदी विक्री झाली पाहिजे. सहकारी चकळीच्या क्षेत्रिय विकासामध्ये खरेदी विक्रीचे व्यवहार हवे त्या गुणवत्तेनुसार विकसित झालेले नाहीत.

=0=0=0=0=0=